

УДК 334.012.63/.64: 355(477)

М. Я. Кобеля-Звір,
к. е. н., доцент кафедри підприємництва, торгівлі та логістики,
Львівський торговельно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5627-9408>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.14.30

ГРАНТОВА ПІДТРИМКА АГРОБІЗНЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ: МОЖЛИВОСТІ, ПЕРЕВАГИ, ТРУДНОЩІ

М. Kobelya-Zvir,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship,
Trade and Logistics, Lviv University of Trade and Economics

GRANT SUPPORT OF AGRIBUSINESS IN THE CONDITIONS OF WAR: OPPORTUNITIES, ADVANTAGES, DIFFICULTIES

У статті розглянуто основні грантові інструменти для розвитку малого та середнього агробізнесу в умовах війни в Україні. Окреслено основні можливості та перспективи розвитку суб'єктів господарювання сільськогосподарського сектору, переробних агропідприємств, садівництва, тепличного господарства в умовах війни. Розглянуто, за яких умов та в якому розмірі агропідприємці можуть отримати безповоротні грантові ресурси на розвиток вже діючого бізнесу з можливістю спрямувати кошти на: придбання обладнання, техніки, закупівлю ліцензійного програмного забезпечення, посівного матеріалу, сировини, матеріалів, товарів та послуг, пов'язаних із реалізацією бізнес-плану, лізинг обладнання, послуги маркетингу та реклами, оренду обладнання. Продемонстровано грантові можливості для підприємств переробної галузі на придбання обладнання для бізнес-діяльності, його доставку, введення в експлуатацію. Описано перспективи використання грантів для садівництва та тепличного господарства. Підкреслено можливості для стартапів, інноваційного бізнесу та ІТ-діяльності. Проаналізовано грантові можливості для підприємств у м'ясомолочному, плодоовочевому, аквакультурному секторах, виготовлення кондитерської та крафтової продукції. Наголошено на причинах пасивного використання представниками агробізнесу грантів від міжнародних та державних програм, серед яких: низька інформованість про актуальні гранти, складність в оформленні проектною пропозиції для участі у конкурсах та відсутність кваліфікованих спеціалістів юридичного, економічного і технологічного профілів, обов'язковість власного внеску у більшості грантових програм. Підсумовано, що залучення та використання представниками агробізнесу грантового фінансування від міжнародних та державних програм в умовах війни є однією з найважливіших передумов розвитку й зміцнення економіки України. Подолання труднощів та перепон можливе за умови імплементації дієвих механізмів інформаційно-роз'яснювальної та просвітницької діяльності, реалізації навчальних програм та створення дорадчих служб.

The article examines the main grant instruments for the development of small and medium-sized agribusiness in the conditions of war in Ukraine. The main opportunities and prospects for the development of economic entities in the agricultural sector, processing agro-enterprises, horticulture, and greenhouses in the conditions of war are outlined. It was considered under what conditions and in what amount agro-entrepreneurs can receive non-refundable grant resources for the development of an already operating business with the possibility of directing funds to: purchase of equipment, machinery, purchase of licensed software, seed material, raw materials, materials, goods and services related with the implementation of a business plan, equipment leasing, marketing and advertising services, equipment rental. Grant opportunities for enterprises in the processing industry to purchase equipment for business activities, its delivery, and commissioning have been demonstrated. Prospects for the use of grants for horticulture and greenhouse farming are described. Opportunities for startups, innovative business and IT activities are highlighted. Grant opportunities for enterprises in the meat-dairy, fruit and vegetable, aquaculture sectors, confectionery and craft products manufacturing were analyzed. The reasons for the passive use of grants from international and state programs by representatives of agribusiness are emphasized, including: low awareness of current grants, difficulty in preparing a project proposal for participation in competitions and the lack of qualified specialists of legal, economic and technological profiles, the obligation of own contribution in the majority grant programs. It was concluded that the attraction and use of grant funding from international and state programs by representatives of agribusiness in war conditions is one of the most

important prerequisites for the development and strengthening of the economy of Ukraine. Overcoming difficulties and obstacles is possible under the condition of implementation of effective mechanisms of informational and educational activities, implementation of educational programs and creation of advisory services.

Ключові слова: гранти для агробізнесу, грантова підтримка сільгоспвиробників, грантові можливості для бізнесу, гранти для ММСП, державні гранти, урядові гранти, гранти USAID.

Key words: grants for agribusiness, grant support for agricultural producers, grant opportunities for business, grants for MSMEs, state grants, government grants, USAID grants.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

З 2014 року повномасштабної війни всі сфери України зазнали великих збитків. Аграрний сектор не виняток. А особливо після 24 лютого 2022 року український агробізнес відчув нищівного впливу війни через зменшення виробництва, блокаду портів та подорожчання, пов'язане з виробничими чинниками. До повномасштабного вторгнення Росії протягом багатьох років українські суб'єкти господарювання аграрної сфери посідали провідні позиції у світі серед експортерів аграрної продукції. На сьогодні збитки, завдані аграріям України внаслідок активних бойових дій, сягають мільярдів доларів [5]. Велика кількість посівних площ не придатна до використання через наслідки масованих бомбардувань та замінування територій. Ворог знищив виробничі та складські приміщення, зерносховища, елеватори, зерносушарки та меліоративні системи. На відміну від виробничого бізнесу, агропідприємцям важко релокувати свої активи. Отже, тим, хто залишився працювати на територіях, що постраждали від війни, доводиться сутужно. Сьогодні агробізнес працює в надскладних умовах, попри це демонструє стійкість, адаптивність та ефективність. Варто зазначити, що важливу роль у забезпеченні сприятливих умов функціонування агробізнесу в умовах воєнного стану відіграють грантові інструменти від міжнародних та національних фондів та програм.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

До теми грантового фінансування агробізнесу зверталися такі вітчизняні науковці та дослідники: Кравчук І. І., Кравчук І. А., Федун І. І., Добрунік Т. П., Кузнєцова О. В., Решетов М., Чеботарьов В., Приліпко С. М. та інші. Кравчук І. І. наголосив, що використання грантових консалтингових послуг локальними виробниками сільськогосподарської продукції дозволяє підвищувати ефективність реалізації управлінських рішень у процесі переходу на органічне виробництво, стимулює розвиток інтелектуального потенціалу управління, формує основи локального інноваційного розвитку

сільського соціуму [11]. Федун І. І. зазначив, що для України корисними можуть бути різні форми залучення іноземного капіталу через утворення підприємств із іноземними інвестиціями, надання субсидій (грантів) на інноваційну діяльність ... [18]. Добрунік Т. П., Кузнєцова О. В., дослідивши напрями розвитку агросектору України в умовах нестабільності, дійшли висновку, що першочерговим заходом щодо підтримки розвитку та забезпечення економічної стабільності суб'єктів агробізнесу у короткостроковій перспективі має бути фінансова підтримка саме малого та середнього підприємництва через впровадження бюджетних грантових програм для розвитку стратегічно значущих галузей аграрного виробництва [9]. Приліпко С. М. зробив висновок, що іноземні інвестиції, залучені від міжнародних проектів технічної допомоги, відіграють важливу роль у розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Прозорі умови участі у конкурсах дають змогу кожному претенденту оформити заявку на участь у грантових програмах та у разі перемоги одержати гарантовані матеріально-технічні ресурси для подальшого розвитку суб'єкта господарювання. Використана методологія проектів згуртовує учасників кооперативів та представників органів місцевого самоврядування й виконавчої влади, які по-іншому починають ставитися до використання ресурсів, що були придбані на умовах співфінансування. За рахунок міжнародних донорів інвестування здійснюється на основі безповоротної фінансової допомоги у розмірі від 50 до 70% від загальної вартості проектів, що є значним фінансовим ресурсом [13]. Однак у наукових публікаціях і практичних посібниках не розкривалися повною мірою питання грантової підтримки суб'єктів господарювання аграрної сфери в умовах війни.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є розкрити можливості, переваги та труднощі в процесі залучення й використання грантових інструментів від міжнародних та національних програм та фондів суб'єктами господарювання агробізнесу в Україні в умовах війни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Через повномасштабну військову агресію РФ аграрний сектор України перебуває у вкрай важкому становищі. Водночас він формує продовольчу безпеку держави і здатен забезпечити населення необхідними продуктами харчування і продовольчою сировиною рослинного й тваринного походження. Повномасштабна війна на території України створює загрози у сфері забезпечення продовольством населення нашої держави. А тому цілий ряд міжнародних організацій, іноземних урядів поставили собі за пріоритет підтримувати аграрний сектор України. Порятунком агробізнесу є також пріоритетним завданням держави. Така "рука допомоги" проявляється в десятках грантових програм для мікро-, малого та середнього бізнесу. Грантові ресурси в сільському господарстві є важливим інструментом для розвитку агросфери та втілення бізнес-планів як дрібних фермерів, так і потужних сільгоспвиробників. Отже, розглянемо актуальні грантові програми.

ГРАНТИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОМІСІЇ.

До 2,5 млн євро в межах конкурсу "Новітні технології для стійкого сільського господарства" від EIC Accelerator. Мета грантів — покращити стійкість європейського ланцюга постачання продовольства та безпеки, зокрема шляхом підвищення продуктивності сільського господарства та сприяння екологічно стійким технологіям, водночас відновлюючи та покращуючи здоров'я ґрунту та екосистемні послуги. Ці гранти також мають на меті зробити внесок у покращення практики управління вуглецем та азотом, пом'якшення зміни клімату та екологічних проблем, включаючи втрату біорізноманіття та забруднення. При цьому результати, отримані в результаті грантової підтримки, сприятимуть технологічній автономії та лідерству ЄС через цілеспрямовану підтримку інновацій у сферах сталого та стійкого сільськогосподарського виробництва, продовольчої безпеки, біорізноманіття та захисту навколишнього середовища. Майбутній грантоотримувач повинен подати заявку як одна з наступних відповідних організацій: одна компанія, класифікована як МСП, або одна компанія, класифікована як невелика компанія середньої капіталізації (до 499 співробітників), або одна або декілька фізичних осіб (у тому числі індивідуальних підприємців) або юридичних осіб.

Суттєвою умовою отримання гранту є те, що пропозиції заявника повинні включати новаторські інновації, які призведуть до радикальної

трансформації, що виходить за межі сучасного рівня техніки внесення добрив, захисту рослин, зрошення та практики управління ґрунтом. З огляду на харчову систему вони враховуватимуть стратегії адаптації до клімату та підхід життєвого циклу. Необхідно також розглянути можливі наслідки таких інновацій для ланцюжка поставок харчових продуктів. З точки зору навколишнього середовища очікується, що вони допоможуть забезпечити більш здорове та багате біорізноманіття та більш стійкі екосистеми [1].

ГРАНТИ ПРОГРАМИ USAID АГРО

Від 10,8 до 18 млн грн в межах конкурсу на отримання співфінансування для надання сервісних послуг аграрним ММСП.

Ця підтримка спрямована на розвиток допоміжних функцій і послуг у наступних ланцюгах доданої вартості: зернові та олійні культури, плодоовочевий, виготовлення кондитерської та крафтової продукції, м'ясомолочний, аквакультура. Програма АГРО заохочує заявки від українських недержавних суб'єктів господарювання (за виключенням фізичних осіб — підприємців), які мають досвід у наданні сервісних послуг для ММСП, мають відповідну кваліфікацію, розроблені та задокументовані процедури надання таких сервісних послуг. Суттєвою умовою отримання гранту є власний внесок заявника у розмірі не менше 10% вартості проекту. Грантову підтримку можна спрямувати на наступне: організація, надання та просування консультаційних, сервісних послуг; створення, підготовка та навчання підрозділів, що задіяні в процесі обробки запитів ММСП та подальшого надання відповідних послуг; розробка і ведення реєстру надання послуг ММСП із урахуванням переліку, їх вартості та відстежування ефективності надання послуг, моніторинг безпечного поводження з добривами та ЗЗР; підготовка звітів, історій успіху з описом впливу роботи субгрантерів на впровадження нових технологій та підвищення продуктивності агро ММСП у окреслених вище секторах. Програма АГРО може профінансувати в межах грантової діяльності такі послуги: з обробітку ґрунту, підготовки насіння до посіву, мобільного насіннєвого заводу, з догляду за посівами та збирання врожаю, логістики та експедиції, з внесення рідких добрив та послуги з диференційного внесення добрив, посіву та точного посіву, агроконсалтингу, технологічного супроводу, з цифровізації сільського господарства та автоматизації процесів, послуги у тваринництві та аквакультурі, послуги з ресурсного аудиту аграрних ММСП та запровад-

ження енергозберігаючих технологій та інші послуги, що дозволяють досягти поставленої мети [3].

Від 10 до 36 млн грн — субгранти для співфінансування проектів із підтримки переробки зернових, олійних та бобових культур. Ці гранти будуть спрямовані переважно на розширення діючих переробних потужностей, що призведе до збільшення виробництва продуктів переробки зернових, у тому числі з вищою доданою вартістю, як для внутрішнього споживання, так і для експорту. Отримати грант на придбання відповідного обладнання, консультацій та/або маркетингової підтримки можуть суб'єкти підприємницької діяльності, що офіційно зареєстровані та працюють в Україні принаймні 5 років, які планують розпочати або розширити переробку зернових, олійних та бобових культур на продовольчі, кормові, промислові продукти та/або біопаливо, розташовані у будь-якій області України (за винятком тимчасово окупованих територій). Очікується, що реципієнт гранту досягне таких результатів: запровадить не менше ніж дві нові технології доробки/переробки зерна, збільшить кількість робочих місць. Для нових переробних підприємств, створених у межах проекту, важливо досягти планових показників виробництва, для переробних підприємств, які вже працюють, — збільшити обсяги виробництва на 20%, розширити асортимент виробництва на 25%, збільшити обсяги продажів на 10% у перший рік [3].

ГРАНТИ МІЖНАРОДНОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ MERCY CORPS.

Програма підтримки економічної стійкості України не лише забезпечить можливість людям, які постраждали від війни, відкрити або відновити власний бізнес, але й надасть імпульс для розвитку різних бізнес-напрямків у Полтавській, Сумській та Чернігівській областях.

До 1 500 дол. США на відновлення втраченої через війну дрібної фермерської діяльності. Отримати грант можуть дрібні фермери та домогосподарства, які мають статус внутрішньо переміщених осіб, а також місцеві дрібні фермери, чия діяльність значно постраждала внаслідок війни.

40 000 дол. США — фінансова допомога малим та середнім фермерським підприємствам для подолання наслідків війни.

Домогосподарства та дрібні фермери з діяльністю, дотичною до діяльності підприємств, що розраховують на допомогу, мають відчувати позитивні зміни від реалізації цієї програми, наприклад завдяки:

— відновленому або забезпеченому доступу до ринків збуту фермерської продукції, втрачених через війну;

— відновленому або створеному місцевому виробництву, спрямованому на вирішення проблем із постачанням ресурсів, необхідних для повноцінного функціонування фермерського господарства (виробництво комбікормів, вирощування посадкового матеріалу тощо);

— наданим раніше відсутнім послугам або послугам із високим місцевим попитом для покращення умов ведення дрібної фермерської діяльності та збільшення її прибутковості (послуги з обробки землі, зберігання продукції тощо);

— виробництву продукції з доданою вартістю з продукції фермерської діяльності, придбаної у сільських домогосподарств та дрібних фермерів (плодоовочева продукція, ягоди, продукція тваринництва: молоко, яйця, продукція бджільництва тощо) [19, 20].

ГРАНТИ ПРОГРАМИ "ЄРОБОТА".

Задля підтримання економіки та забезпечення її зростання в умовах війни уряд запустив Програму «Робота», в межах якої є декілька грантових конкурсів як дрібних фермерів, так і потужних сільгоспвиробників [14].

Грант на сад від 140 тис. до 400 тис. грн за гектар. Гранти надаються для нового саду, ягідника, виноградника площею від 1 до 25 га. Кошти можна спрямувати на оплату рахунків постачальникам (продавцям) за включені до кошторису матеріали для реалізації проекту. Грантоотримувачами можуть бути ФОП або юридичні особи. Суттєвою умовою отримання гранту є власний внесок заявника, а сума гранту не може бути більше 70% вартості проекту висадки насаджень. У разі отримання гранту реципієнт грантового фінансування повинен: створити робочі місця та працевлаштувати на них працівників, здійснювати діяльність не менше 5 років надалі та сплачувати податки в бюджет, зокрема за працевлаштування робітників [7, 14].

Грант на теплицю до 7 млн гривень. Гранти надаються на оплату будь-яких рахунків щодо проекту будівництва модульної теплиці площею від 0,4 га до 2,4 га. Отримати грант можуть діючі ФОП або юридичні особи. У разі отримання гранту теплиця повинна бути збудована в термін до 1 року, а грантоотримувач повинен створити від 14 робочих місць на 1 га площі модульної теплиці, здійснювати вашу діяльність не менше 3 років після завершення будівництва теплиці, сплачувати податки в бюджет, зокрема за працевлаштування робітників. Розмір гранту залежить від кількості гектарів:

для 0,4—0,6 гектара — 2 млн гривень, для 0,8—1,2 гектара — 3,5 млн гривень, для 1,6—2,4 гектара — 7 млн гривень. Сума гранту повинна становити до 70% вартості проекту, а заявник повинен забезпечити власний внесок щонайменше в розмірі 30 % [8, 14].

Незважаючи на наявність широкого спектра грантової допомоги від міжнародних, європейських та національних програм для зміцнення агробізнесу переважна більшість підприємців не користуються грантовими ресурсами. За результатами опитування, проведеного Центром розвитку "ЧАС ЗМІН" серед представників мікро-, малого та середнього агропідприємництва, з'ясовано, що лише 5% намагалися брати участь у грантових програмах: розробляли бізнес-плани, заявки, проекти. 80% опитаних зазначили, що чули про грантову підтримку від Програми «Робота та USAID, але не знають, як ефективно скористатися нею, а 20% зізналися, що ніколи не чули про гранти. Переважна більшість опитаних плутаються в термінології: "гранти", "інвестиції", "кредити". 40% представників агробізнесу нарікають на недовіру такої грантової допомоги від донорів, посилаючись на незначні суми фінансування та обов'язковість власного внеску [21]. Розглянемо основні труднощі на шляху до отримання грантів від міжнародних, європейських та державних програм представниками агробізнесу (відповідно до опитування, проведеного Центром розвитку "ЧАС ЗМІН"):

1. Однією з перешкод аграріїв брати участь у грантових програмах є низька інформованість про актуальні гранти. Причиною цього є брак інформації про грантові можливості в регіональних та національних ЗМІ. Водночас варто зазначити, що держава інформує про актуальні грантові програми на Єдиному державному веб-порталі електронних послуг "Дія" [10] та на веб-сайті Програми «Робота» [14]. Інформацію про відкриті конкурси можна знайти у відкритому доступі на сайтах аграрних організацій, асоціацій, консалтингових компаній, таких як Українська аграрна асоціація [16], Український аграрний клуб [17], Агро-Продовольча Рада [2], Центр розвитку "ЧАС ЗМІН" [3, 21], Ресурсний центр "Гурт" [15], "Громадський простір" [4], тощо. Ситуативно тему грантів та історії успіху залучення грантового фінансування представниками бізнесу висвітлюють регіональні та центральні ЗМІ. Але для більшості фермерів та аграріїв інформація про грантові інструменти є, як вони самі зазначають, "далекою" та "незрозумілою". Дієвим інструментом, що здатен суттєво підвищити рівень розуміння

представників агробізнесу у темі грантових можливостей, є проведення широкої інформаційно-роз'яснювальної роботи представниками профільних організацій та асоціацій, місцевої та регіональної влади, експертного середовища.

2. Серед перешкод аграріїв брати участь у грантових програмах — складність в оформленні проектною пропозиції для участі у конкурсах та відсутність кваліфікованих спеціалістів юридичного, економічного і технологічного профілів. Процес залучення грантових ресурсів складається з кількох етапів: пошук актуального та релевантного конкурсу, адаптація ідеї/потреби під пріоритети грантодавця та розробка пакета документів, що складається з описової, фінансової частини та додатків. Такий складний шлях до гранту заявники не в змозі якісно пройти без необхідних компетенцій та умінь. А тому часто спроби отримати грант закінчуються поразками. Дієвим методом є поєднання інформування потенційних грантоотримувачів про актуальні грантові можливості з реалізацією широкої просвітницької роботи, проведенням зустрічей-навчань практичного спрямування за участі представників грантових програм та бізнесу. А представникам агробізнесу, які прагнуть системно користуватися грантовим фінансуванням, варто заручитися підтримкою консалтингових компаній, дорадчих служб, професійних грантрайтерів та грант-менеджерів, які зможуть на професійному рівні надавати допомогу в оформленні пакета документів на участь у грантових конкурсах.

3. До перешкод в отриманні фінансування, особливо для мікро— та малого агробізнесу, можна віднести обов'язковість власного внеску у більшості грантових програм. Це фінансування витрат діяльності по проекту у грошовій або натуральній формі. Така умова грантодавця — це спосіб заохочення успішного завершення проектною діяльності грантоотримувачем. Власний внесок може вноситися як самим заявником, так і іншими донорськими організаціями (міжнародні громадські організації, уряди іноземних держав, місцеві та міжнародні організації, приватні організації та/або приватні особи). Розмір співфінансування може бути від 10% до 50% від загального бюджету проекту. Важливим інструментом у подоланні небажання брати участь у грантових конкурсах через обов'язковість власного внеску є просвітницька діяльність представників влади та банків щодо можливостей поєднувати грантові інструменти з кредитними, акцентуючи увагу на кредитах "5—7—9" [6], а також роз'яснювальні заходи, що власний внесок може бути не

лише в грошовій формі, але й матеріальних цінностях.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Викладене дозволяє зробити висновок, що грантова підтримка суб'єктів агробізнесу в умовах воєнного стану має дуже важливе значення, оскільки від діяльності та продуктивності агропромислового комплексу залежить продовольча безпека України. Гранти від міжнародних та національних програм дають можливості агропідприємцям не лише утримуватися на ринку, але й розвивати та масштабувати підприємницьку діяльність та виходити на нові внутрішні та зовнішні ринки. Грантові програми дають імпульс українському аграрному бізнесу створювати нові напрямки бізнес-діяльності, оновлюючи матеріально-технічну базу та втілюючи інноваційні рішення. Інтерес підприємців до безповоротних грантових ресурсів зростає. Але через низький рівень поінформованості та компетенцій у питаннях залучення грантових ресурсів лише невеликий відсоток аграріїв успішно використовує гранти. Тому питання розробки та імплементації дієвих механізмів інформаційно-роз'яснювальної та просвітницької діяльності, реалізації навчальних програм та створення дорадчих служб потребує подальшого дослідження, апробації та застосування їх кращих практик.

Література:

1. EIC Accelerator Challenge: Novel technologies for resilient agriculture. URL: <https://cutt.ly/iwtVtjRO> (дата звернення: 26.06.2023).
2. Агро-Продовольча рада. URL: <https://afc.org.ua/> (дата звернення: 29.06.2023).
3. Центр розвитку "ЧАС ЗМІН". Грантові можливості для аграріїв. URL: <http://www.chas-zmin.com.ua/grantovi-mozhlyvosti-dlya-agrariyiv-2/> (дата звернення: 27.06.2023).
4. Громадський простір. URL: <https://www.prostir.ua/> (дата звернення: 28.06.2023).
5. Урядовий кур'єр. Громов О. Сільське господарство під час війни: зміна пріоритетів. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/silskogospodarstvo-pid-chas-vijni-zmina-prioritet/> (дата звернення: 30.06.2023).
6. Ощадбанк. Державні програми підтримки малого бізнесу, аграріїв, підприємств. URL: <https://cutt.ly/twtVuF0A> (дата звернення: 29.06.2023).
7. Єдиний портал державних послуг Дія. Грант на сад. URL: <https://diia.gov.ua/services/grant-na-sad> (дата звернення: 1.07.2023).
8. Єдиний портал державних послуг Дія. Грант на теплицю. URL: <https://diia.gov.ua/services/grant-na-teplicyu> (дата звернення: 28.06.2023).
9. ЕКОНОМІКА ТА СУСПІЛЬСТВО. Добрунук Т.П., Кузнєцова О.В. Проблеми і напрямки розвитку аграрного сектору України в умовах економічної нестабільності. URL: <http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1619/1556> (дата звернення: 2.07.2023).
10. Єдиний портал державних послуг Дія. URL: <https://diia.gov.ua/> (дата звернення: 26.06.2023).
11. Кравчук І.І., Кравчук І.А. Роль консалтингу у розвитку органічного виробництва в Україні. Органічне виробництво і продовольча безпека: зб. доп. учасн. VII Міжнар. наук.-практ. конф. Житомир: ЖНАЕУ, 2019. С. 209-212. URL: http://ir.polissiauniver.edu.ua/bitstream/123456789/9891/3/Organik_2019_209-212.pdf (дата звернення: 3.07.2023).
12. Central and Eastern European Online Library. Решетов М., Чеботарьов В. Допомога міжнародних благодійних організацій у відновленні Донбасу як складова інтеграції України до Європейського Союзу. URL: <https://www.cseeol.com/search/chapter-detail?id=1043985> (дата звернення: 24.06.2023).
13. Приліпко С.М. Залучення іноземних інвестицій у розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів // Кооперативні читання: 2014: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 27—29 берез. 2014 р. Житомир: ЖНАЕУ, 2014. С. 174—179. URL: http://ir.polissiauniver.edu.ua/bitstream/123456789/1323/1/Cooperative_2014_174-179.pdf (дата звернення: 25.06.2023).
14. Програма еРобота. URL: <https://erobota-diia.gov.ua/#start> (дата звернення: 22.06.2023).
15. Ресурсний центр "Гурт". URL: <https://gurt.org.ua/> (дата звернення: 23.06.2023).
16. Українська аграрна асоціація. URL: <https://latifundist.com/kompanii/440-ukrainskaya-agrarnaya-assotsiatsiya> (дата звернення: 24.06.2023).
17. Український клуб аграрного бізнесу. URL: <https://www.usab.ua/ua> (дата звернення: 25.06.2023).
18. Федун І.І. Формування умов підвищення інноваційно-інвестиційної активності в агропромисловому виробництві України. Економічна наука. 2014. № 3. С. 41—47. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2014/10.pdf (дата звернення: 2.07.2023).
19. Mercy Corps UERP. Фінансова допомога для відновлення втраченої через війну дрібної фермерської діяльності. URL: <https://>

uerp.mercycorps.org/about/BqprODYK (дата звернення: 1.07.2023).

20. Mercy Corps UERP. Фінансова допомога малим та середнім фермерським підприємствам для подолання наслідків війни у сільському господарстві. URL: <https://uerp.mercycorps.org/page/roZKmgpk> (дата звернення: 2.07.2023).

21. Центр розвитку "ЧАС ЗМІН". URL: <http://www.chaszmin.com.ua/granty-2023/> (дата звернення: 26.06.2023).

References:

1. European Commission (2023), "EIC Accelerator Challenge: Novel technologies for resilient agriculture", available at: <https://cutt.ly/iwtVtjRO> (Accessed 26 June 2023).

2. Agro-Food Council (2023), available at: <https://afc.org.ua/> (Accessed 29 June 2023).

3. "TIME OF CHANGES" development center (2023), "Grant opportunities for farmers", available at: <http://www.chaszmin.com.ua/grantovi-mozhlyvosti-dlya-agrariyiv-2/> (Accessed 27 June 2023).

4. Public space (2023), available at: <https://www.prostir.ua/> (Accessed 28 June 2023).

5. Hromov, O. (2023), "Agriculture during the war: changing priorities", Government courier, available at: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/silske-gospodarstvo-pid-chas-vijni-zmina-prioritet/> (Accessed 30 June 2023).

6. Oschadbank (2023), "State programs to support small businesses, farmers, and enterprises", available at: <https://cutt.ly/twtVuFOA> (Accessed 29 June 2023).

7. Single portal of state services Action (2023), "Garden grant", available at: <https://diia.gov.ua/services/grant-na-sad> (Accessed 1 July 2023).

8. Single portal of state services Action (2023), "Greenhouse grant", available at: <https://diia.gov.ua/services/grant-na-teplicyu> (Accessed 28 June 2023).

9. Dobrunik, T.P. and Kuznietsova, O.V. (2022), "Problems and directions of development of the agricultural sector of Ukraine in conditions of economic instability", Economy and society available at: <http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1619/1556> (Accessed 2 July 2023).

10. Single portal of state services Action (2023), available at: <https://diia.gov.ua/> (Accessed 26 June 2023).

11. Kravchuk, I.I. and Kravchuk, I.A. (2019), "The role of consulting in the development of organic production in Ukraine", Orhanichne vyrobnytstvo i prodovol'cha bezpeka. VII Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia [Organic production and food safety. VII Inter-

national Scientific and Practical Conference], ZhNAEU, Zhytomyr, Ukraine, pp 209—212, available at: http://ir.polissiauniver.edu.ua/bitstream/123456789/9891/3/Organik_2019_209-212.pdf (Accessed 3 July 2023).

12. Reshetov, M. and Chebotar'ov, V. (2022), "Assistance of international charitable organizations in the restoration of Donbas as a component of Ukraine's integration into the European Union", Central and Eastern European Online Library, available at: <https://www.ceeol.com/search/chapter-detail?id=1043985> (Accessed 24 June 2023).

13. Prylipko, S.M. (2014), "Attracting foreign investments in the development of agricultural service cooperatives", Kooperatyvni chytannia: 2014. Vseukrains'ka naukovo-praktychna konferentsiia [Cooperative Readings: 2014. All-Ukrainian scientific and practical conference], ZhNAEU, Zhytomyr, Ukraine, pp. 174—179, available at: http://ir.polissiauniver.edu.ua/bitstream/123456789/1323/1/Cooperative_2014_174-179.pdf (Accessed 25 June 2023).

14. The program is Work (2023), available at: <https://erobota.diia.gov.ua/#start> (Accessed 22 June 2023).

15. Resource center "Gurt" (2023), available at: <https://gurt.org.ua/> (Accessed 23 June 2023).

16. Ukrainian Agrarian Association, available at: <https://latifundist.com/kompanii/440-ukrainskaya-agrarnaya-assotsiatsiya> (Accessed 24 June 2023).

17. Ukrainian club of agrarian business (2023), available at: <https://www.ucab.ua/ua> (Accessed 25 June 2023).

18. Fedun, I.I. (2014), "Formation of conditions for increasing innovation and investment activity in agro-industrial production of Ukraine", Ekonomichna nauka, vol. 3, pp. 41—47, available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2014/10.pdf (Accessed 2 July 2023).

19. Mercy Corps UERP (2023), "Financial assistance for the restoration of small farming activities lost due to the war", available at: <https://uerp.mercycorps.org/about/BqprODYK> (Accessed 1 July 2023).

20. Mercy Corps UERP (2023), "Financial assistance to small and medium-sized farming enterprises to overcome the consequences of the war in agriculture", available at: <https://uerp.mercycorps.org/page/roZKmgpk> (Accessed 2 July 2023).

21. "TIME OF CHANGES" development center (2023), available at: <http://www.chaszmin.com.ua/granty-2023/> (Accessed 26 June 2023).

Стаття надійшла до редакції 05.07.2023 р